

Finsta i Skederid (U ATA3916/47)

Svante Fischer

Övergångsinskrifter som blandar äldre och yngre runformer är av stort intresse för runologin. Oftast stör inte de olika runformerna läsningen. Äldre och yngre allografer återger i regel ett och samma ljud, t ex på Sparlösastenen Vg 119, där både **A** och **a**, liksom **M** och **m** förekommer. Mer komplicerad är dock övergången från en äldre runrad till en yngre runrad där antalet tecken reduceras samtidigt som specifika grafer försvinner. Exempel på detta är runorna **g**, **w**, **e**, **d**, **o** som ersätts med **k**, **u**, **i** och **t**. För den runologiska teoridiskussionen måste framförallt understrykas att en grafematisk förändring inte kan ske för bara en graf i taget. Istället måste grafematisk förändring ta hänsyn till samtliga i bruk varande grafem i en regional kontext. En grafs möjliga utformning begränsas av andra i bruk varande grafer, med vilka den inte får förväxlas, annars inträder grafematisk förvirring. Det är inget problem att ha flera allografer för samma ljud med dito allofoner. Problemet är att man inte kan använda grafer som är identiska med andra grafer med annorlunda ljudvärde. Grafematiska innovationer som förs in utifrån är därför särskilt problematiska och måste successivt integreras om de ska användas i någon större utsträckning. Detta betyder att grafematisk förändring från den äldre samgermanska runraden till den yngre nordiska runraden nödvändigtvis skett stegvis, över en längre tid (Schulte 2009:116, Barnes 2009:139). Det förefaller vara så att språkljud kunde få ny grafematisk representation efter det att andra ljud inte längre återgavs grafematiskt på samma sätt, t ex den urnordiska **H**-runan med en enkel bistav förvandling till en graf som tidigare användes för **A**. Men det krävs en konsekvent jämförande bevisning som vetenskaplig metod för att undvika cirkelresonemang eller att man frångår deduktiv metod. Jämförande belägg för en successiv anpassning kan åberopas från fornhögtyskt område i form av griffelruninskrifter och manuskriptarunor. I kontinental karolingertida klostermiljö under sent 700-tal och tidigt 800-tal ges inlånade grafer successivt nya ljudvärden i samklang med regional fonologisk språkförändring (Arntz 1944, Derolez 1954, Nievergelt 2009). Jämförelsen med dessa kontinentala belägg visar att viktiga grafer i nordiska övergångsinskrifter, särskilt den äldre **d**-runan och den nordiska övergångsperiodens **o**-runa borde tolkas utifrån de möjligheter de hade att kunna representera specifika ljudvärden inom ramen för regional ristartpraxis snarare än att man söker följa ett artificiellt supra-regionalt spridningsmönster.

Finsta i Skederid – fyndomständigheter, tidigare läsning och tolkning

1947 återfanns ett runstensfragment av sandsten under jordbruksarbete vid Finsta i Skederid i Uppland på en åker nära kyrkan i ett rikt fornlämningsområde. S B F Jansson inspekterade fyndet 1950. Först 1954 publicerade dock Jansson en bild och en kort notis om fyndet i Fornvännen (Jansson 1954). Samtidigt med fyndet 1947 grävdes ett par störda gravkontexter en bit därifrån. Gravarna var skelettgravar utan några anmärkningsvärda gravgåvor. Däremot återfanns kistspikar av järn, vilket antyder en sen datering till yngre vikingatid inom ramen för en kristen ideologi. Runstensfragmentet från Finsta i Skederid visar däremot upp runformer både ur den äldre och yngre runraden. Den tillhör därmed ett betydligt äldre stadium av runristningar av övergångstyp som sträcker sig från vendeltid in i tidig vikingatid som knappast står i säker relation till de utgrävda gravarna. Runstensfragmentet från Finsta translittereras i Samnordisk runtextdatabas enligt Magnus Källströms redogörelse (2007):

Rad 1 ...-ontRsta...
Rad 2 ...uaisHa...
Rad 3 ...-ruM

Noteras bör att den femte läsbara runan i andra raden tolkas som ett **H**, fast med dubbla korsande bistavar.

The rune form of the Finsta fragment does not contradict an interpretation of the rune as **d**, but

if ...-ontR is the remains of the word *stændR* the carver has used the **t**-rune to denote /d/ and we do not expect him to also have a special **d**-rune. Consequently, the disputed rune on the Finsta fragment should be interpreted as an **H**-rune (Källström 2007: 51).

Denna tolkning förutsätter ett unikt grafem, vidare benämnt ”**H**”, som mig veterligen inte uppträder utanför Finsta-inskriften. Källström (2007: 52, fig 4) söker identifiera ”**H**” i den första runan i den fjärde raden i en chifferinskrift på en kopparamulett från Staraja Ladoga, som skulle kunna stå som förebild till en av allt döma helt ochiffererad och utan vidare läsbar steninskrift i Uppland. Det förefaller mindre sannolikt, eftersom McKinnell, Simek och Düwel (2004) visar med all tydlighet att Staraja Ladoga-inskriftens chiffer är enhetligt utförd enligt redundansprincip, där bistavar dubbleras i de första runorna i de tre första raderna och därmed med sannolikhet också i den första runan i den fjärde raden. Den återopade runan ifråga måste följaktligen läsas som ett helt vanligt **H** som i ett chiffer fått ytterligare en korsande bistav och har alltså ingenting med Finsta-inskriften att skaffa. Det är osannolikt att man använt en graf som förekommer i en chifferinskrift på ett ideologiskt laddat lösföremål för en helt vanlig steninskrift med en annan form av ideologiskt innehåll. På samma vis är det inte troligt att redundanschiffer skulle kunna influera generell grafematisk utveckling av runraden. Här vill jag också understryka att de påstådda belägg för enstaka **M**-runor på amuletterna från Birka och Ulvsunda som tidigare anförts som belägg för övergångsinskrifter kan jag efter ha fått ta del av Sonia Steblin-Kamenskayas mikroskopfotografier lugnt avfärda som helt förståeliga felläsningar av Arthur Nordén (1937, 1962).¹ Faktum är att de Finstaristningen närmaste kända beläggen för övergångsinskrifter i tid och rum är å ena sidan Rickebytarningen i Uppland från c. 650 e Kr och Rökstenen Ög 136 från omkring 800 e Kr. Slutsatsen blir därför att Finsta-fragmentets runa med två huvudstavar och dubbla korsade bistavar skall läsas som **d**, liksom i alla andra ochiffererade runinskrifter från Norden.

Ett nytt läsnings- och tolkningsförslag

Res unica nulla est. Ett enstaka belägg bevisar inte en allmängiltig sanning, oavsett tentativa fonotaktiska fördelar. Eftersom det är osannolikt att en graf ”**H**” med dubbla, korsade bistavar skulle förekomma en enda gång i den samlade korpusen av övergångsinskrifter måste tillsvidare en annan tolkning presenteras. Som jag ser det måste den nya tolkningen utgå från flera jämförbara belägg där en graf med två huvudstavar och två korsade bistavar emellan står för **d**, samtidigt som **t** också kan denotera /d/ och alltså är en allograf till **d**. Det finns flera sådana belägg med vilka man kan jämföra Finsta-inskriften. Jag vill därför presentera en ny läsning och tolkning av runstensfragmentet från Finsta. Totalt förekommer 18 runor i Finsta-inskriften i tre rader. Ordgräns markeras inte. Andra tecken än runor saknas. Rad 1 är sedan tidigare korrekt återgiven. Rad 2 kan inledas med en mening med adv. *svā* ’så’ (jfr. **sua** på Vg 59, U947, HSS1979; 13), relativ partikeln *es* ’som, han’ (jfr. **is** på Sö 217 mfl. belägg) eller pres. 3 p. sg. *es* ’är’ (jfr Rökstenen Ög 136 mfl. belägg) (Stroh-Wollin 1997). Rad 2 skulle då kunna syfta på frasen i rad 1 ovan: *stændR stæin, svā es da...* Det finns också möjligheter att tolka **uais**, men av fonotaktiska skäl bör det gå en ordgräns mellan denna sekvens och **d**.² Eftersom bara ytterligare en runa **a** följer **d** i Finsta-ristningen är det svårt att föreställa sig en entydig tolkning. Det kan röra sig om en begreppsruna **d**, med betydelsen *dagR* ’dag’ som på Ög 43 Ingelstad, om man inte skulle arbeta med möjligheten att *DagR* skulle ha ristats **dakR**,

¹ Jag vill härmed rikta ett stort tack till Sonia Steblin-Kamenskaya som först gjort mig uppmärksam på detta faktum.

² Det finns mig veterligen endast tre belägg där **d** används förekommer efter /s/:

KJ 77 Myklebostad **asugasdiR**

KJ 157 Schretzheim III **arogisd**

KJ 148 Weimar II **isd**

I det andra belägget kan man notera att Krause (1966: 299) utan jämförande belägg läser sista runan som en förkortning för ristarfrasen *d(eda)*. I det tredje fallet (Nedoma 2004: 350, Graf 2009), en inskrift från Weimar-Nordfriedhof-gravfältet som dateras till AM II (530/540-560/570 e Kr), kan däremot **d** mycket väl redan stå för /t/ i slutljud, vilket inte är fallet i uddljud, jfr Wurmlingen-inskriftens **dorih** som dateras till AM III (560/570-590/600 e Kr).

vilket saknar paralleller. Andra lösningar är tänkbara så länge de utgår från att vi har att göra med ett **d**. De två **a**-runorna i rad 2 har bistavar som går tvärs över huvudstaven. Så är inte fallet med den första runan i rad 3. Inget hindrar att det är en skadad runa **H**, med endast en från vänster stigande bistav, precis som på Rickeby i Vallentuna (Gustavson 1982). Källström (2007: 53) föreslår att den skadade första runan i rad 3 skulle kunna vara ytterligare ett ”**H**” med dubbla korsade bistavar och vill därför i tredje raden se ett manligt personnamn *Hrōð-mundr* (jfr Peterson 2007: 120). Efter min egen undersökning av Finsta-fragmentet 2009-12-03 håller jag den tidigare läsningens identifikation av den skadade första runan för felaktig men suppleringen och tolkningen av sekvensen av runor i rad 3 för riktig. Det bör understrykas att där dubbla korsade bistavar förekommer runan **d** i rad 2 och runan **M** i rad 3 är ristningslinjernas ytterst tunna men djupt huggna. Den breda och ojämna fördjupning som finns i underkanten av den skadade första runan i rad 3 har en liknande motsvarighet utmed underkanten efter sista runan i rad 3. Dessa är bägge snarast ojämnheter i stenytan och inte ristade linjer. Jag skulle därför istället vilja föreslå följande translitterering, normalisering och översättning:

Rad 1 ... -ontR sta... ... [st]ændr sta[in] ...	”... står sten ...”
Rad 2 ... ua is da... ... [s]va(?) es(?) DagR(?) ...	”... så(?) som(?) Dag(?) ...”
Rad 3 ... (H)ruM... ... Hrom[und(r)](?) ...	”... Hromund(?) ...”

Grafematisk och fonologisk förändring i ett supraregionalt perspektiv

Källström (2007: 55) önskar att se en koppling mellan Finsta-ristningen och danska och ryska kontexter, särskilt Helnæs-Gørlev-gruppen.

Since the rune-stone from Finsta has traits in common with the Danish rune-stones of the Helnæs-Gørlev group, it should maybe be seen as a forerunner to the rune-stone custom in this part of Uppland, and would further strengthen the idea of Denmark as the prime source for the rune-stone tradition in the area (Källström 2007: 55).

Det verkar dock finnas för få specifika grafematiska drag mellan Finsta och de danska inskrifterna för att man skulle kunna säkerställa ett specifikt inflytande, ett belägg för en supraregional tendens i form av en enhetlig ristarkultur i övergångsfasen mellan de både runraderna. Inte minst den yngre **o**-runans bistavar tvärs över huvudstaven i Finsta-inskriften är signifikanta samtidigt som **A** fortfarande förekommer på Snoldelev-stenen, Flemløse-stenen DR 192 och Avnslev-stenen DR 189. **M** saknas i futharkerna på Gørlev 1 och Malt-stenen. Ett annat viktigt argument mot en koppling är att Helnæs-Gørlev gruppen begagnar sig av en typ av chiffer som inte förekommer i vare sig Staraja Ladoga eller Finsta-ristningen, nämligen repetitiva sekvenser av åtskilda runor, jfr Gørlev 1-stenens **þmkiisssttiilll**, Gørlev 2-stenens **þþþuuu?nnn?** och Malt-stenens **titulitul** och **utu:tuuut**. Rökstenens Ög 136 olika räknechiffer ska vi inte gå in på, men de visar knappast på någon direkt relation till Staraja Ladoga eller Helnæs-Gørlev. Det finns heller inga säkra belägg för att runstensresarformlerna i Helnæs-Gørlev-gruppens inskrifter på något sätt skulle ha influerat uppländska runstensresare och runristare. De äldsta beläggen och närmsta parallellerna finns istället i Östergötland, jfr KJ 56 Ällerstadsstenens **rAistidokA stAinAR** och Rökstenens **aft uamuþ stonta runaR þaR**. Inget hindrar därför att regional variation i Mälardalen står bakom Finsta-inskriftens betydande särdrag. Tills vidare kan vi notera att inga kända belägg för Helnæs-gruppens maskros-**m** eller Gørlev-gruppens **o**-runa förekommer i Uppland, något som starkt talar emot en direkt koppling mellan dessa danska runinskrifter och Finsta i Skederid.

Rökstenen som jämförelse

På Rökstenen finns många av de äldre runorna ännu kvar i två särskilda delar av inskriften, raderna 21-22. Jämförelsen med Rökstenen är ytterst relevant eftersom Finsta-ristningens **d**-runa fyra gånger motsvaras av samma graf på Rökstenen (Källström 2007: 51, fig. 3). Ett

vikigt påpekande är att de äldre runorna används för närliggande ljudvärden på Rökstenen, man leker med allofoner och allografer. Det förefaller finnas en avsiktlig baktanke i detta. Det skulle kunna representera en lärd uppvisning där man medvetet använder sig av äldre allografer som man av hävd känner till att de underordnats som passiva, vilande allografer i den nya 16-typiga nordiska runraden som av allt att döma är fullt utvecklad på Rökstenen i de andra raderna. I de tre raderna med äldre runor (varav en helt säkert är ett chiffer) växlar ristaren mellan att använda **w** och **O** för **u**. Tidigare forskningen har gjort gällande att Rökstens chifferformer för **a** och **i** skulle vara nya påfund i dessa rader. Jag tror detta är ett misstag. Jag vill hävda att både härstammar från den äldre **j**-runan, men att man skiljer mellan **A** och **j** precis som på DR 357 Stentofte. Det är alltså inte en chifferad **i**-runa, utan en **j**-runa som används för **i**, precis som **e** används för **i**. Raderna 21-22 med äldre runor ska alltså translitteras sålunda:

sagwMogMeni 3/3(p)ad hOaR igOldiga OaRi gOldin d gOonaR hOsli

Här kan man notera att runan **d** denoterar ljuden /d/ i *goldinn*, /t/ i *pat*, och /ð/ i *að*. Runan **d** måste alltså ha någon form av allografisk status jämte **t**, enligt ristaren. Jämförelsen mellan Rökstenen och Finsta i Skederid stöder alltså tolkningen för att läsa vad som ser ut som en **d**-runa som just en **d**-runa. Och inget hindrar att bägge runorna **d** och **t** betecknar /d/ i en och samma inskrift.

Den fornhögtyska runtraditionen och manuskriptrunrader som jämförelse

Kan utvecklingen av **t** och **d** till allografer under en övergångsperiod beläggas i andra områden med liknande runtraditioner? Man kan notera att den speciella runformen av **d** som uppträder på Finsta-fragmentet tidigast kan beläggas i Rhenlandet redan under AM II (530/540-560/570 e Kr), eftersom runformen uppträder både på dräktspannet från Freilaubersheim (KJ 144): **boso wraet runa þk dabina goida** samt svärdskidsmunblecket från Eichstetten, grav 186: **danil muni wiwol**. Bägge inskrifterna kommer från väldaterade slutna gravkontexter (Behrens 1873, Krause och Jankuhn 1966, Sasse 2001). Men under andra hälften av 600-talet e Kr upphör skicket att nedlägga gravgåvor på kontinenten och därmed försvinner möjligheten att finna runristade föremål på merovingertida gravfält. Mellan c. 630 och 750 e Kr finns alltså en lucka där runornas utveckling är svår att följa eftersom den materiella kulturen manifesterar sig annorlunda i övergången från merovingertid till karolingertid. Låt oss därifrån flytta blickfånget till de karolingertida klostren som t ex Fleury i Frankrike, Fulda i Tyskland, och Sankt Gallen i Schweiz. Här finns en rad olika runrader och marginalia i handskrifter. Till denna korpus skall tillfogas runalfabetet från Rom (Franzén 1986) och de fornengelska runristningarna på relikskrinen från Auzon, Gandersheim och Mortain. Ett tiotal olika griffelinskrifter på fornhögtyska (jfr Nievergelt 2009) samt runica manuscripta i totalt elva olika handskrifter finns bevarade Sankt Gallen. Detta mycket viktiga material får betraktas som relativt okänt och kunskapsluckor är därför helt ursäktliga. De fornhögtyska griffelinskrifterna visar på en bred folklig tradition och kan inte viftas bort som ”lärd spekulation”. Det går helt säkert att spåra ljudförändringar i manuskriptrunraderna (Derolez 1954: 125). De som skriver ned runraderna står inför samma problem som alla andra runkunniga vid den här tiden. Vad gör man när de ursprungliga ljudvärdena och runnamnen inte längre motsvaras i det talade språket? Det som framförallt är tydligt i manuskriptrunraderna är att man tacklar den andra tyska ljudförskjutningen stegvis, och inte med en enhetlig reform. Ljudövergången kan spåras mellan runinskriften på bältespannet i Pforzen, grav 239, som dateras av Babucke (1999b) till AM III (560/570-590/600 e Kr) och en uncial griffelinskrift i Sankt Gallen, handskrift 11 som dateras till 800-talet (Nievergelt 2009: 41): Pforzen **andi**, Sankt Gallen, handskrift 11 *enti*. Vidare kan man visa att **t**, **d**, och **þ** har specifika ljudvärden ända in i AM III, jfr runinskriften på elfenbensringen i Pforzen, grav 255: **aodliþ wrait runa** som är det yngsta belägget där alla tre runorna förekommer samtidigt (Babucke 1999a). Efter AM III svävar man i dunkel fram till dess att 800-talets runmanuskript kommer i dagen.

RUNRADEN I SANKT GALLEN, STIFTSBIBLIOTHEK, MS 270

Den långa runraden i Sankt Gallen handskrift 270, det s k Isruna-traktatet, har tidigare påstått vara en förtyskad anglosaxisk runrad (jfr Arntz 1944, Derolez 1954:90-94). Utifrån senare forskning (Nievergelt 2009) skall Isruna-traktatet snarare ses som en fornhögtysk runrad som utökats med inlånade anglosaxiska grafer. Den dateras till första hälften av 800-talet och är således helt samtida med Rök- och Sparlösa-inskrifterna, och därför sannolikt också med Finsta-ristningen. Eftersom runraden i Sankt Gallen, handskrift 270 inte är anglosaxisk utan fornhögtysk speglar runornas namn och ljudvärden inte fornengelskan utan övergången mellan protofornhögtyskan och fornhögtyskan. Här har $b > d$ (runan *Dorn*) och $d > t$ (runan *Tag*) skett men däremot ännu inte $t > z$. Runan som senare skall komma att bli *Ziu* heter fortfarande *Ti*. Då runorna *Ti t* och *Tag d* återger samma ljud /t/ har de ansetts vara allografer och återges med samma unciala t.

RUNRADERNA I SANKT GALLEN, STIFTSBIBLIOTHEK, MS. 878

Handschriften 878 har på lösa grunder tillskrivits abboten Hrabanus Maurus i Fulda och daterades därför tidigare till 819 e Kr (Arntz 1944). Derolez (1954) anför sannolikt med rätta en datering till 840-talet. Handskriften tillhörde 1457 katedralbiblioteket i Chur och har först senare hamnat i Sankt Gallen (Derolez 1954: 74). Den visar att man kände till den 16-typiga futharken, liksom den anglosaxiska futhorcen även om man själva använde den fornhögtyska "fudorken" för att skriva på både latin och fornhögtyska. Det finns viktiga skillnader mellan handskrift 270 och handskrift 878. I de hrabaniska runalfabeten har hela ljudövergången $b > d, d > t, t > z$ redan skett och runan **t** beskrivs följaktligen i uncialer som *ziu*.

RUNRADEN I BRYSSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEK, MS 9565-9566

Handschriften Bryssel, Koninklijke Bibliothek, 9565-9566 härstammar från klostret Saint Laurent i Liège. Kontakterna mellan Sankt Gallen och detta kloster var betydande och munken Notker från Sankt Gallen blev sedan biskop i staden åren 972-1007 e Kr (Derolez 1954:95). I handskriften ges **t**-runan namnet *Tag*. Utvecklingen är helt logisk eftersom det gamla namnet på **t**-runan förändrats till *Ziu*. Men någon **z**-runa var inte önskvärd, så följaktligen fick namnet på **d**-runan som förändrats till *Tag* helt enkelt flyttas till **t**-runan, samtidigt som både runnamnet *Ziu* och **d**-runan utgick ur systemet. Runraderna på kontinenten visar en stegvis övergång i samklang med ljudförändringar. Så borde det ha gått till i Mälardalen och Finsta-ristningen är rätt tolkad det främsta beviset på detta.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan sägas att Finsta-inskriften innehåller de äldre runorna d och M, samt troligen H med en enkel bistav från vänster sluttande mot höger. Säkra belegg för chiffer eller en tidigare oattesterad graf "H" med dubbla korsande bistavar saknas i inskriften. Troligare är att den speglar en regional grafematisk utveckling snarare än en supraregional. Inskriften bör ses inom perspektivet där övergången mellan den äldre och yngre runraden sker stegvis, vilket också förefaller vara fallet i det merovingertida Nordsjöområdet och på den karolingertida kontinenten. Jämförelsen med Rökstenen och Finsta i Skederid å ena sidan, den fornhögtyska runtraditionen och manuskriptrunraderna å den andra är mycket relevant och tillför en hel del i diskussionen. Jämförelsen visar att under övergångsperioder kan runorna d och t som ursprungligen stått för olika ljudvärden få allografisk status om de under en period av fonologisk språkförändring hamnar tillräckligt nära varandra fonologiskt samtidigt som runformerna är tydligt distinkta från varandra.

Bibliografi

- Arntz, H, 1944: *Runenkunde*. Leipzig.
 Babucke, V, 1999a: "Die Runeninschrift auf dem Elfenbeinring von Pforzen (Allgäu)." I *Pforzen und Bergakker. Neue Studien zu Runeninschriften*, red. A Bammesberger och G Waxenberger, 121-26. Göttingen.
 —, 1999b: "Die Runenschnalle von Pforzen (Allgäu)—Aspekte der Deutung: 1. Zur Herkunft und

- Datierung: Archäologischer Befund." I *Pforzen und Bergakker. Neue Studien zu Runeninschriften*, red. A Bammesberger och G Waxenberger, 15-24. Göttingen.
- Barnes, M, 2009: "The Origins of the Younger Futhark: A Review of Recent and Less Recent Research." *NOWELE* 56/57. 123-142.
- Behrens, 1873:
- Derolez, R, 1954: *Runica Manuscripta. The English Tradition*. Gent.
- Franzén, Gösta, 1986: "A Runic inscription found in Rome." *Saga och Sed* 1986, 101-108.
- Graf, M H, 2009: "Die Runeninschriften von Weimar im Lichte der neueren Thüringerforschung." I *Die Frühzeit der Thüringer*, red. H. Castritius et al, 119-133. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 63. Berlin.
- , 2010: *Paraschriftliche Zeichen in südgermanischen Runeninschriften. Studien zur Schriftkultur des kontinentalgermanischen Runenhorizont*. Zürich.
- Gustavson, H, 1982: "A Vendel warrior from Vallentuna. A rune inscribed gaming-die from Vallentuna." I *Vendel Period Studies. Studies 2. Transactions of the Boat-grave Symposium in Stockholm, February 2-3, 1981*, red. J P Lamm och H-Å Nordström. Stockholm.
- Jansson, S B F, 1954: "Uppländska, småländska och sörmländska runstensfynd." *Fornvännen* 49, 1-25.
- Källström, M, 2007; "The rune-stone fragment from Finsta in Skederid. The oldest rune-stone with long-branch runes in the Mälars Valley?" I *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*, red. U Fransson et al., 50-55. Stockholm.
- Krause, W, och H Jankuhn, 1966: *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen.
- McKinnell, J, R Simek och K Düwel, 2004: *Runes, Magic and Religion: A Sourcebook*. Wien.
- Nedoma, R, 2004: *Die Personennamen der südgermanischen Runeninschriften*. Stuttgart.
- Nievergelt, A, 2009: *Althochdeutsch in Runenschrift. Geheimschriftliche volkssprachliche Griffelglossen*. Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, Beiheft 11. Stuttgart.
- Nordén, A, 1937: "Magiska runinskrifter." *Arkiv för nordisk filologi* 53, 147-189.
- , 1962 "Gasten i Ulvsunda snärjd och besvärjd. Ett bronsbleck från o. 800 e. Kr., stort som en lillfingernagel, med runtrolldom mot gengångare." *Bromma Hembygdsförenings Årsbok* 33, 4-9.
- Peterson, L, 2007: *Nordiskt runnamnslexikon*. 5, rev. utg. Uppsala.
- Sasse, B, 2001: *Eichstetten*. Stuttgart.
- Schulte, M, 2009: "The Scandinavian Runic Reform: A Sound Notion or a Research Dogma." *NOWELE* 56/57, 107-122.
- Stroh-Wollin, U, 1997: "Vad betyder regional-kronologisk variation?: fallet vas/vaR, es/eR." *Blandade runstudier* 2. Runrön 11. Uppsala.